

רחל כצנלסון-שזר – מנהיגה רוחנית

תמר שכטר, לכבוש את הלב: סיפורה של רחל כצנלסון-שזר, ירושלים ובית-ברל: יד יצחק בן-צבי ומרכז רעיוני לחינוך ולמחקר, תשע"ב, [7] + 566 + [5] עמ'

רחל כצנלסון-שזר (1885-1975) זכתה לאריכות ימים, ורבות זכויותיה בקורות הארץ הזאת, בעיקר בכל הקשור למאבק הנשים לשוויון זכויות בתנועת העבודה בפרט וביישוב היהודי ובמדינת ישראל הצעירה בכלל. למרות כל זאת כיום דמותה עלומה לחלוטין, ורק עובדת היותה נשואה לנשיא

המדינה השלישי, זלמן שזר, תרמה מעט לאזכורה במחקרים ובספרים. לפיכך טוב עשתה תמר שכטר בהביאה את סיפור חייה של אישה שיותר משישים שנים מחייה – מימי העלייה השנייה, בראשית המאה העשרים, בכינת ובמרחביה ועד משכן הנשיא בירושלים בעשור השמיני של אותה מאה – הפגינה, כהגדרתו של הסופר שלום אש, 'כישרון לארץ-ישראל', בעיקר בפן הנשי.

כדי לתמצת את פעילותה של כצנלסון-שזר אביא מספר שורות מהנמקות ועדת פרס ישראל להחלטה להעניק לה את הפרס בשנת העשור למדינה (1958):

רחל כצנלסון-שזר נמצאה ראויה לפרס ישראל במדעי החברה על מפעל חיים, פעולה בקרב החברה ומערכותיה, על עבודתה של קרוב לחמישים שנה בשדה הקליטה החינוכית, התרבותית והספרותית של האשה העובדת בארץ. רחל שזר תרמה תרומה נכבדה על-ידי עזרתה לטעת את החלוצה בקרקע חיינו העבריים ולחשוף את כוחותיה וביטוייה. יש לראותה כמדובבת ומכנסת את הביטוי הספרותי של האשה החלוצה.¹

כצנלסון לא הייתה חלוצה אופיינית בימי הסער והפרץ של תקופת העלייה השנייה. היא עלתה ארצה מהעיר בוכרויסק שברוסיה הלבנה (כיום בלרוס), ונמנתה עם קבוצת צעירים וצעירות מעיר זו, בני שני העשורים האחרונים של המאה התשע עשרה, שהטיעו חותם לא מבוטל על החיים בארץ. בקבוצה זו היו גם ברל כצנלסון, המשורר דוד שמעוני, יושב ראש הכנסת וחבר דגניה ב קדיש לוז, אליהו דובקין, מראשי הסוכנות היהודית בתקופת היישוב, ואב"א אחימאיר, שעבר למחנה הפוליטי הנגדי והיה מראשי הציונית הרוויזיוניסטית. יוצאי בוכרויסק היו אנשי עבודה ורוח בעת ובעונה אחת. כצנלסון,

1 מכון גנזים, 1698/12, A248.

תפיסותיה של כצנלסון בעניין זה מימי כינרת ועד לאחר מלחמת העצמאות. מתברר כי כצנלסון שללה את התפיסה המקובלת של רוב החלוצות שעליהן להידמות ככל האפשר לגברים. היא סברה שלהפך: אל להן לחשוש מהצגת נשיותן. 'רחל יצאה נגד התפיסה השלילית של התכונות הנשיות הייחודיות וחשבה שאל לה לאישה לאמץ את התכונות הגבריות, בעיקר חוסן גופני, כוחנות ונטייה למשימתיות ככל תנאי' (עמ' 217). דעותיה באשר למאבק החמוש של היישוב היו תחילה קרובות לפציפיזם, אולם הן השתנו ככל שהחמיר הסכסוך הערבי-היהודי, ובשנות השלושים והארבעים תמכה בגיוס נשים להגנה, לצבא הבריטי ולצה"ל בראשיתו. היא אף צידדה בהתלהבות בחוק גיוס בנות לצה"ל, לאו דווקא בשל העזרה למולדת, אלא יותר משום 'שלאשה בת זמננו שאלת הגיוס נעשתה לשאלה מצפונית שאין למעלה ממנה וגם שאלה מעשית מאוד. להיות פסולה לגבי חובת השתתפות בהגנה על המולדת – פירושו גם להיות נטולת רשות מוסרית לשוויון כלכלי ותרבותי' (עמ' 227). בגיוס נשים ראתה רק מסלול אחד לגבורה ולהתנדבות. היא העריכה לא פחות פעילות נשית למען כבוד האדם, למען רעיון ולמען הזולת; ובאימהות ראתה את שיא הגבורה.

כצנלסון שללה הדרת נשים מכל סוג. את רוב זמנה ומרצה השקיעה במניעת הדרה כזאת בתחומי הפוליטיקה, החינוך והתרבות. היא לא קיבלה את הרעה שתחילה יש לסיים את המהפכה הציונית ולאחר מכן אפשר יהיה להתפנות לשינוי מעמדם של הנשים.

מפעל חייה – ולא בלשון המליצה – היה העיתון 'דבר הפועלת'. משנת 1934 ובמשך עשרים ושבע שנים היא ערכה עיתון זה, אחד מגי רבים שהוציאה 'האימפריה של 'דבר'', עיתונה הנפוץ והמצליח של הסתדרות העובדים.

שהגיעה לארץ בשלהי 1912, רצתה לעסוק כאן בעבודת הוראה. בין תחנותיה הראשונות היו חצר כינרת ומרחביה, שבה ניסתה להיות 'חלוצה אמיתית' ועבדה בכל עבודה קשה. אולם העבודה הגופנית, החלוצית והנורמטיבית, לא סיפקה אותה. היא ביקשה לעצמה יותר מכך: 'העבודה הצילה אותי במידה רבה [...] אבל העבודה איננה יכולה לספק כל מה שנפש האשה מבקשת' (עמ' 90), כתבה לידיד נפשה שהיה לימים לבעלה, זלמן רובשוב (שזר).

קשריה עם רובשוב ידעו הרבה עליות ומורדות עוד לפני שנישאו, בשנת 1920, וגם לאחר מכן. בתם היחידה רודה נולדה בעת ששהו בווינה בראשית 1921, ולאחר כשלוש שנים כבר היה ברור: הילדה לוקה בתסמונת דאון, הפרעה התפתחותית רב מערכתית. חיי בני הזוג עמדו כל השנים בסימן גידולה והתפתחותה של בתם. שכטר מטפלת בנושא הקשה והערדין הזה בעט רגיש. היא אינה מסתירה את הקשיים, את סבלה של כצנלסון-שזר ואת ניסיון ההורים להעניק לבתם חיים נורמליים ככל האפשר. שניהם נעדרו מהארץ תקופות ארוכות, בשל שליחויות ברחבי הגולה היהודית באירופה ובארצות-הברית, והילדה שהתה בדרך כלל בכתי יידידים בעיר ובכפר. המרחק בין בני הזוג לא היטיב עמם. במהלך השנים היה רובשוב מראשי ההסתדרות ומפא"י ותפס מקום מרכזי בעיתון הפועלים 'דבר', ולאחר מותו של כצנלסון היה לעורכו הראשי. ברוב אותן שנים עמדה אשתו בצלו והתרכזה בטיפוח ענייני חינוך ותרבות במסגרת תנועת הפועלות.

שכטר מביעה בספרה את הרעה שלכצנלסון היה חלק חשוב במהפכה התרבותית הנשית שחוו נשות הארץ, בעיקר אלה שהשתייכו לתנועת העבודה. בפרק מקיף בספר, 'עיצוב דמותה של האישה העברייא בארץ', היא מתארת את

אך מתעלה מעל זוטות היום-יום' (עמ' 336). בדרכה שלה ניסתה כצנלסון לבנות באמצעות 'דבר הפועלת' דמות אישה חדשה, מודרנית, מהפכנית, שתתרום למהפכה הציונית. היא הייתה עורכת דומיננטית מאוד, ועשרות שנים עשתה בעצמה את רוב עבודת העריכה, כשחבר מתנדבות קטן, בעיקר מההתיישבות העובדת (קייבצים ומושבים), מסייע בידה. זו הייתה הממלכה שלה, אם כי אישה עזר לא אחת בייעוץ.

עד 1949 היו שני בני הזוג אנשי ציבור (ההסדרות ומפא"י) ועיתונות. לאחר הבחירות לאספה המכוננת, שהולידה את הכנסת הראשונה, פרש שזר כנפיים ומילא שורה של תפקידים ממלכתיים וציוניים בכירים – חבר הכנסת הראשונה עד השלישית, שר החינוך והתרבות הראשון, חבר ההנהלה הציונית, יושב ראש הוועד הפועל הציוני, ובמשך עשר שנים, משנת 1963 עד 1973, נשיא המדינה.

לאחר שפרשה מעריכת 'דבר הפועלת', בשנת 1961, הייתה רוב פעילותה של כצנלסון לצד בעלה, איש הציבור והנשיא. אף שחדלה לערוך את העיתון שמרה על קשר הדוק עם המערכת. היא לא הייתה מרוצה מהמגמה להחליף את שם העיתון ולהיפרד מהכותר הוותיק 'דבר הפועלת', שנראה לרבים אנכרוניסטי. החלפת השם ל'נעמת' (ראשי תיבות של נשים עובדות מתנדבות, כשם הגוף שהחליף את מועצת הפועלות) נעשתה רק לאחר מותה.

כצנלסון-שזר הרכתה לכתוב: מכתבים, יומנים וכמובן חומר שפורסם בעיתונות, במיוחד ב'דבר הפועלת'. חומרים אלה, לרבות שפע של מכתבים פרטיים, הגיעו לידיה של כותבת הספר, והיא עשתה בהם שימוש מבורך, המעלה מחשבות עגומות על הביוגרפים של הדורות הבאים, שייאלצו להתמודד עם אנשים הממעטים לכתוב ומסתפקים בשיגור דואר אלקטרוני ומסרונים.

בשנים הראשונות צורפה חוברת 'דבר הפועלת', שהופיעה מדי חודש, כתוספת ל'דבר'. לאחר מספר שנים הופרדה ממנו וראתה אור כירחון עצמאי. כצנלסון הייתה המועמדת הטבעית ביותר לערוך את 'דבר הפועלת', הן בשל תפיסותיה החברתיות והתרבותיות והן בשל קשריה המיוחדים עם בית 'דבר'. בגיליון הראשון היא כתבה בין השאר: 'עתון הפועלות הוא עתון החברה אשר נועד לחבר ולחברה גם יחד. החברה תכתוב בו, תטפל בהופעתו ותטבע עליו מרוחה. את תכנו תהוינה השאלות שהן מרכזיות בחיי הציבור כולו, אולם החברה חיה אותן ביתר עומק מאשר בשאלות אחרות ובטפלה בהן היא מוכרחה להבליט יותר את עצמאותה ומקוריותה ולהוסיף משלה לחיי המחשבה והתנועה כולה'.² מדורים אופייניים באותו גיליון היו: שדה העבודה של האישה, חינוך ילדי העובדים, הגנת האם, במקומות העבודה, תנועת הפועלות באוסטריה, האישה העברית בתימן, מפי הטף, עם הספר. הדגשה רבה הייתה בחוברות 'דבר הפועלת' על נושאי ספרות וכצנלסון עודדה צעירות ומבוגרות להתבטא בכתב.

לדעת שכטר עריכת 'דבר הפועלת' הייתה דרך השפעה שאימצה לה כצנלסון בשל סלידתה מהשתתפות בחיים הפוליטיים המקובלים. הדבר נבע 'מאופי מנהיגותה ומנטיותה האינט-לקטואליות. היא חיפשה אפיק פעולה שלא יגרום לה אכזבה ודכדוך, כפי שגרמה לה הפעילות הציבורית בתנועת הפועלים. גם במועצת הפועלות [זרוע הסתדרות העובדים שטיפלה בענייני הנשים], שבה קיוותה למצוא בית חם ואוהב, נמצאו סממנים שכה דחו אותה ולא התאימו לאישיותה: פלגנות פוליטית ומאבקי כוח אישיים'. היא הייתה אפוא מנהיגה רוחנית, 'דמות שמעוגנת במציאות

2 'דבר הפועלת', דבר, 11 במרס 1934.

תמיד היו קרונות בעקבותיו. בשנות השלושים נאבקה למשל להענקת פנקס חבר של ההסתדרות גם לנשות הפועלים שעבדו במשק ביתן, ושעד אז נחשבו 'נשות חברים' בלבד. הגברים לא הבינו את מאבקה, ולא אחת גם הנשים סברו שהיא מגזימה בדרישותיה.

מן הספר עולה שכצנלסון-שזר הייתה מנהיגה מזן מיוחד: אינטלקטואלית, בעלת אמונה, בטוחה בדרכה ומלאת תקוות (שלא אחת נכזבו). כישוריה בלטו בעיקר בקרב הנשים. במסגרת תנועת הפועלות היא בלטה כמנהיגה רוחנית, לצד מנהיגות שמילאו תפקידים פוליטיים מובהקים, כדוגמת בבה אידלסון, גולדה מאירסון-מאיר ועדה פישמן-מימון. היא לא ניחנה בתכונות הדרושות למאבק על צמרת ההנהגה, וכלשונה של שכטר, 'רחל התקשתה להשתלב בתוך מבנה הייררכי ולהסתגל לסגנון הכוחני שאפיין את העשייה הפוליטית'. אין תמה אפוא שהזמן והזיכרון הלאומי לא נטו לה חסד, ושדמותה נשכחה והלכה. עתה באה שכטר ובספרה 'לכבוש את הלב' היא מבקשת להחזיר לכצנלסון-שזר את הכבוד המגיע לה על עשייה רבת שנים בקידום מעמד האישה בארץ.

שכטר אינה מסתירה נקודות רגישות בחייה של גיבורת ספרה, למשל קשריו של שזר עם נשים אחרות. אף הפרשייה הידועה של יחסיו עם רחל המשוררת זוכה למקום בספר, ושכטר סבורה, בניגוד לפרסומים רבים בנדון, כי הם לא היו על בסיס רומנטי. היא עוסקת גם בסוגיות ובפולמוסים שכצנלסון מצטיירת בהם לעתים כאישה מתוסכלת ומרירה. הספר גדוש אכזבות. לצד הישגיה של הגיבורה בקידום מעמד האישה היו לה אכזבות מרובות, ובמפתח שבסוף הספר יש לא פחות משבעים ותשע הפניות לאזכורי אכזבות: אכזבות בכלל, אכזבות מנשים, מהחיים בארץ, מהזוגיות ומחיי המשפחה, מהפעילות בתנועת הפועלות, ממעמד הנשים בחברה החלוצית ומעבודת התרבות. כצנלסון שאפה להעלות את הנשים בארץ לרמות גבוהות של תרבות, הכרה עצמית ומעורבות פוליטית, והספר מגלה שלעתים קרובות למדי נאלצה להודות שהתוצאות אינן מניחות את הדעת.

כצנלסון לא הסתירה את טענותיה נגד הגברים, שמנעו – אף בתנועת הפועלים – שוויון לנשים, וגם הנשים לא תמיד הקלו עליה. לעתים חש הקורא כי כצנלסון ראתה עצמה כקטר שלא